

МОВОЗНАВСТВО

УДК: 811.1'367.625

ПРОБЛЕМИ ТОПОНІМІКИ В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ПРОФЕСОРА ОЛЬГИ ФЕОДОСІЇВНИ РІПЕЦЬКОЇ

Тетяна Струк, Алла Паславська

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: alla@mail.lviv.ua*

Проаналізовано головні напрями дослідження топоніміки, випрацювані відомим українським германістом, доктором філологічних наук, професором Ольгою Феодосіївною Ріпецькою.

Ключові слова: топонім, топоніміка, *nomen proprium*, апелятив, ойконім, ойконімічна система.

У другій половині ХХ ст., коли топоніміка різних мов сформувалась у окрему галузь ономастичної науки, з'явилась низка праць про комплексне вивчення двомовної ойконімії слов'янсько-німецьких земель. Багатий ойконімічний матеріал різних серболужицьких, а також давньополабських регіонів став предметом лінгвістичної інтерпретації в періодичних виданнях *Deutsch-slawische Forschung zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte*. За свідченням О. Ф. Ріпецької, теоретичні питання окремих видів онімів розглядались у різних аспектах на сторінках міжнародних тематичних збірників, наприклад, *Onomastika Slavogermanica*. Грунтовні дослідження слов'янсько-німецької топонімії проводила також ономастична група, яку очолював видатний німецький ономаст Ернст Айхлер, з яким доля звела О. Ф. Ріпецьку в кінці 50-х років.

Предметом наукових досліджень О. Ф. Ріпецької, як відомо, була топоніміка, що вивчає топоніми різних видів, їхнє функціонування, значення та походження, структуру, ареал розповсюдження, розвиток та зміну в часі. За характером об'єктів виділяють такі види топонімів: гідроніми, ороніми, кратоніми, антропоніми та багато інших.

Вибір О. Ф. Ріпецької був спрямований на ойконіми, тобто назви населених пунктів, спершу на території між Віслою та Одрою, а згодом на всій території колишньої Німецької Демократичної Республіки. Цій останній проблемі проф. Ріпецька присвятила докторську дисертацію під назвою “Формальная и содержательная структура топонимов (на материале ойконимии ГДР)”¹[2], яку вона успішно захистила в Москві 1988 р.

А до того часу була тісна співпраця з проф. Айхлером із лейпцизької ономастичної групи, велика кількість статей, які надруковано в Україні та в Німеччині, Польщі, виступи на конференціях, рецензії тощо. Назвемо лише декілька, важливих для нашого

¹ Назву дисертації подано мовою оригіналу

огляду: “Принципи класифікації німецьких топонімів слов’янського походження” (1962); “Морфолого-словотвірна адаптація субстратних топонімів” (1965); “Принципи фонеморфного аналізу ойконімів НДР” (1973); “Слов’янські інтеграції в німецькій топонімії” (1984) (нім. мовою); “Синхронно-діахронічні аспекти вивчення німецьких ойконімів слов’янського походження (1985) та інші.

Окрім конкретних питань, названих у зазначених роботах, досліджувались і розроблялись теоретичні положення, що складали теоретичну базу ойконімів, найважливішою серед яких була проблема протиставлення: *nomina propria* ↔ апелятиви.

Власні назви та апелятивна лексика становлять словниковий фонд мови. Вони перебувають у тісному взаємозв’язку та їхнє розмежування буває інколи складним. Історичний розвиток обох цих класів об’єднує їх, проте різниця між ними суттєва.

Перше, в чому полягає відмінність, – це функціональні особливості. Метою будь-якого імені чи назви на функціональному рівні є ідентифікація предмета, функцією апелятива є характеристика.

У той час як апелятив позначає клас однорідних об’єктів (чи понять) або ж окремий об’єкт і так може співвідноситись з об’єктами, що змінюються, *nomem proprium* слугує, навпаки, ідентифікації окремих істот, об’єктів (чи ситуацій), виділяючи їх серед інших. *Nomen proprium* не має понятійного змісту (лексичного значення в загальноприйнятому розумінні). Одна й та ж назва чи ім’я співвідносяться завжди з одним і тим самим носієм цієї назви (імені власного). *Nomina propria* мають монореференційну спрямованість, або інакше, в термінах О. Ф. Ріпецької, – моноденотативну співвіднесеність.

Традиційні терміни “форма” і “зміст” у відношенні до ойконімів можуть застосовуватись лише в сенсі здатності розпадатись на конструктивні елементи нижчого рівня (= форма) і – здатності бути складовою частиною одиниці вищого рівня (= зміст). Отже, головна функція імен власних полягає у встановленні референції з окремим позамовним об’єктом.

Обґрунтовуючи відмінність референційної спрямованості ойконімів або ж топонімів узагалі, О. Ф. Ріпецька робить тим певний внесок у теорію номінації.

Проте *nomina propria* мають категоріальне значення, яке полягає в тому, що вони охоплюють (“бачать”) світ як субстанцію або ж як річ і так належать до іменників, незважаючи на те, які апелятивні компоненти (частини мови) ввійшли в їхню структуру. Тож, ойконімам притаманна сема предметності, а архисемою можна вважати сему індивідуальної одиничності. На основі цієї семи вони протиставляються апелятивам, яким властива профілююча класема, тобто сема, що виражає спорідненість головних ознак серії денотатів одного класу.

Із семою індивідуальної одиничності тісно пов’язана сема граничної означеності. У мовах, де вона присутня, – це одна з ономастичних універсалій. У німецькій мові зазначена сема безпосередньо пов’язана з системою артикля, а ця, зі свого боку, з категорією граматичного роду.

Щодо поділу власних назв, то він може відбуватись на таких рівнях:

- 1) формально-лінгвістичному, який передбачає утворення форм і морфологію імен;
- 2) семантичному, пов’язаному з проблемами мотивації;
- 3) прагматичному, який враховує позамовні референти.

Саме поділ імен власних за референційними категоріями дає можливість виділити топоніми, а серед них і ойконіми.

До визначення ойконіма О. Ф. Ріпецька підходить із позиції знакової теорії мови. Топонім вона визначає як “віртуальний білатеральний словесний знак особливої мовної

природи, що складається із форматива певної структури і власне пропріального змісту – тобто пропріальної семеми, закріпленої за цим формативом з його специфічним, доволі обмеженим, набором сем”[2, с. 3]. Отже, виділяються:

- а) форматив, що має дискретний характер, – тобто, відповідно організований звуковий комплекс, матеріальна сторона ойконіма-знака;
- б) пропріальна семема – зміст, закріплений за відповідним формативом, незалежно від його структури.

Це нова концепція щодо формальних і семантичних ознак ойконіма. Завдяки такій конвенціональності топоніми – не лише інтралінгвальні, але й інтерлінгвальні знаки.

Знаковий характер топонімів визнавали багато вчених. Проте О. О. Реформатський і А. З. Суперанська вважали його унілатеральним, інші – білатеральним (наприклад, О. Т. Молчанова).

Однак ніхто з них не розмежовував структурних елементів власне пропріального змісту та змісту відапелятивного, що становить синхронну внутрішню форму певної частини топонімів.

О. Ф. Ріпецька довела, що ойконіми, які мають опору в апелятивах одного синхронного зрізу (точніше, в їхніх основних значеннях) володіють відапелятивними семемами, які й складають їхню внутрішню форму. Відбувається це так: на пропріальну семему тих ойконімів, що мають опору в апелятивах з однаковим звучанням, нашаровуються відапелятивні, тобто основні семеми цих апелятивів. У композитних ойконімах вони виступають і означуваням, і означеним компонентом. Це утворення на: *-dorf, -hof, -hain, -berg, -feld* та інші (*Falkenhain, Lindenberg, Neuburg* тощо) з одного боку, з іншого – на: *Stein- (Steinbach), Blum- (Blumberg)* тощо.

Внутрішня форма може сприйматись або не сприйматись слухачами. В дисертації її визначено як потенціальну. Проте на сприймання внутрішньої форми вказують випадки перейменування населених пунктів, наприклад, *K. Marx-Stadt*.

Від поняття “синхронна внутрішня форма” О. Ф. Ріпецька відрізняє “синхронну семантичну вмотивованість” і вважає їх двома сторонами однієї суті. На її думку, про внутрішню форму онімів може йти мова тоді, коли їхні відапелятивні семеми (другого плану) протиставляються (власне) пропріальній семемі як облігаторній (першого плану). А терміном “синхронна семантична вмотивованість” варто послуговуватись щодо онімів, які виявляють певну близькість до сучасних апелятивів, за допомогою яких здійснюється семантична мотивація даних онімів.

На особливу увагу заслуговує методика дослідження ойконімів, яку О. Ф. Ріпецька застосувала в докторській дисертації. Аналіз із погляду синхронії вона поєднує з ретроспективним, що дає їй змогу дослідити слов’янський субстрат у німецьких ойконімах сучасності. Якщо на повністю онімечених землях слов’янські ойконіми є субстратними утвореннями, то в місцях сукупного проживання серболужицького населення зберігається основна слов’янська лексика з її загальними і власними назвами.

Стосовно структури та формальних ознак ойконімів, О. Ф. Ріпецька випрацювала свою концепцію. І тут знову важливою стає мовна специфіка ойконімів. Структурне членування передбачає виділення базової лексичної морфемі – топооснови, до якої приєднується топоформант, квазіафікс, який може реалізуватись у чистому афіксі (*Leip-zig*), або в застиглій лексичній морфемі (*Mann-heim*).

Визначальною структурною ознакою того чи іншого ойконімічного типу вважається топоформант, тобто повторюваний у низці ойконімічних утворень суфікс або інший компонент композита.

Форматив сучасних німецьких ойконімів у фонеморфному плані О. Ф. Ріпецька вважає як звукову сторону топоморфів (що розпадаються на фоні), максимальними сегментами якої є лівий і правий відрізки, а загальну класифікацію ойконімів у їхньому сучасному німецькомовному звучанні можна провести лише на основі формативів.

За цим критерієм учена визначила:

- 1) ойконіми з кореневими формантами: *-dorf, -hof, -hain, -berg, -burg, -feld* та ін.
- 2) ойконіми, форманти яких складаються з кореневого морфа і наступного морфа: *Wald-e, -rod-e, -hag-en, -haus-en*;
- 3) ойконіми з власне суфіксальними формантами: *-e, -en, -el, -er, -chen, -zig, -isch, -ens*;
- 4) ойконіми з суфіксоїдними формантами: *-a, -ow, -in, -itz* тощо.

Інтеграційний процес у корпусі східноєвропейських ойконімів, у якому можна встановити деякі закономірності та тенденції, О. Ф. Ріпецька дослідила шляхом зіставного методу обох ойконімічних систем: німецької та слов'янської.

Для німецької ойконімічної системи характерна наявність великої кількості іменникових детермінативних композитів, друга складова яких топонімічно маркована *-e* та *-en* (*-walde, -felde, -hausen, -hagen*), а відапелятивні перші компоненти часто постають у формі корневих морфем: *Stein-bach, Weiß-bach, Blum-berg, Schön-berg*. Суфіксальний морф *-en* часто виконує функцію сполучного елемента: *Falk-en-heim, Lind-en-berg* та ін. В антропо-ойконімах переважає сполучний знак *-s-*: *Hartmann-s-dorf, Bertel-s-dorf* тощо.

Слов'янські, точніше давньолужицькі і давньополабські ойконіми за своєю формою часто є суфіксальними прикметниковими формантами на *-ov, -in, -j* – похідними від власних імен різної структури: *Bochov, Brochotin, Radogošë*. Найпоширеніші – іменникові форми в множині: *Blizici, Domaslavici, Rokycane*. Хоч це утворення в множині, в німецькій мові вони всі отримали форму однини з уніфікованим граматичним родом, а саме середнім.

Ретроспективний аналіз ойконімного матеріалу дав змогу встановити, на базі яких структур виникли відповідні ойконімні типи, а також виявити способи онімечення слов'янських ойконімів.

Характерними явищами у процесі засвоєння німецькою мовою слов'янських ойконімів є, як встановила О. Ф. Ріпецька, перерозподіл їхнього морфемного складу, перехід певних голосних у ненаголошеній позиції в голосний *-e* і метатеза звукових сполучень *r, l, n* з наступним голосним *-er, -el, -en*, які збіглися з відповідними суфіксами, широко розповсюдженими в німецькій лексиці.

Надзвичайно цікаво, як інтегровані в іншу систему елементи адаптуються в ній. Унаслідок морфемного перерозподілу слов'янських ойконімів, їхні суфікси, які починались з голосного, розширювались за рахунок попереднього приголосного. Так один онімечений слов'янський ойконімний тип розпадався на декілька варіантів, наприклад, *-nitz, ritz, -litz, -witz* від *-itz* (*Jaritz, Mellnitz, Gärlitz, Krauschwitz*); *-tin, -lin* від *-in* (*Treblin, Ruggentin*); *-low, -kow* від *-ov* (*Balow, Gnewkow*).

І навпаки, декілька ойконімних типів з тим самим приголосним у форманті об'єднувались в один структурний онімечений тип. Напр. *-en/-in, -any/-an*: *Disсен* виникло з слов'янського *Dešno, Jahmen* < *Jahmno, Griebek* < *Gribno, Neußen* < *Nižane, Drogen* < *Dragau* та ін.

Морфемна структура слов'янських префіксальних ойконімів спрощувалася через злиття з кореневою частиною: слов'янські *Podgradici* > (дали нім.) *Baderitz, Zagorici* > *Sageritz*,

Zablotici > *Zabelitz*. Результат онімечення слов'янських ойконімів міг залежати і від фонетичних особливостей східнонімецьких діалектів.

Однією з характерних рис організації ойконімічних систем багатьох мов є повторюваність однозвучних ойконімів. Виникає проблема омонімії ойконімів. На німецьких землях зі слов'янським етнічним субстратом однозвучні ойконіми трапляються, як встановлює О. Ф. Ріпецька, в найменуваннях декількох і навіть кільканадцяти населених пунктів: напр. *Friedenshof, Waltershof, Neuendorf; Miltiz, Göritz, Irabow, Bukow; Wollin, Gallin* тощо.

Щоб розрізнити два сусідні поселення, вживають антонімічні означення: *Groß-Klein-*; *Unter- Ober-*; *Ober- Nieder-* – напр., *Großkochberg* ↔ *Kleinkochberg*, *Oberbodnitz* ↔ *Unterbodnitz* та ін. Як фіксує О. Ф. Ріпецька, слов'янські топоформанти збереглися без змін у північній зоні східнонімецьких земель (*Bukou, Krakou, Ballin, Warin*).

У середній зоні цих земель первісні слов'янські форманти асимілювались, стали подібними до німецьких: слов'ян. *Tornov* > *Tornau*, *Klenov* > *Klenau*, *Jahmno* > *Jahmen* тощо.

Своєрідно вирішує О. Ф. Ріпецька проблему словотвірного значення, в основі визначення якого є встановлення відношення між дериватом і вихідною для нього одиницею і, тим самим, визначення для нього джерела мотивації та засобів його відображення в структурі деривата. З іншого боку – встановлення шляхів формування нового значення в цій морфологічній структурі. Про словотвірне значення, на думку О. Ф. Ріпецької, можна говорити лише в тому випадку, якщо головні сегменти ойконімів корелюють з основною і диференційною морфемою апелятивної одиниці, наприклад, *Neudorf, Falkenhain, Hainchen* тощо.

Дослідниця розрізняє ойконіми, які мають прозору словотвірну структуру і відповідне словотвірне значення (це, очевидно, композити і суфіксальні деривати) з одного боку, і ойконіми з нібито словотвірним оформленням без словотвірного значення, в ролі формантів яких виступають суфіксоїди.

Під суфіксоїдом дослідниця розуміє структурний елемент ойконіма, що позиційно співвідноситься з суфіксом, але не має матеріального корелята в словотвірній системі німецької непропріальної лексики.

Певним внеском у теорію лексико-семантичних полів можна вважати проблему ойконімічних рядів, яку розробила О. Ф. Ріпецька. Системно-семантичні відношення між ойконімами на рівні їхніх відапелятивних семем реалізуються в лексико-семантичних полях, конститuentами яких є ойконімічні ряди, утворені на основі ідентичних компонентів композитних ойконімів. До складу лексико-семантичного поля – своєрідної лексико-семантичної парадигми, входять компоненти, які мають спільні і взаємопов'язані диференційні лексичні семи, результатом чого є формування відношення синонімії *-hain, -holz*; антонімії *-berg, -tal*; або ж гіпер- чи гіпонімії – *Blumen-, Rosen-* тощо.

Підсумовуючи, треба наголосити, що О. Ф. Ріпецька випрацювала свою концепцію з питань формальних і семантичних ознак ойконімів як віртуальних білатеральних словесних знаків, а також із питань їхніх структурно-семантичних відношень з іншими онімами та апелятивами сучасної німецької мови, чим зробила вагомий внесок у дослідження топонімів.

Вибрані праці О. Ф. Ріпецької

1. Рипецкая О. Ф. О методах и результатах синхронического изучения славянских реликтов в ойконимиконе ГДР // Перспективы развития славянской ономастики. – М.: Наука, 1980. – С. 121–125. 2. Рипецкая О. Ф. Формальная и содержательная структура топонимов (на материале ойконимии ГДР); Автореф. дис. ... док. филол. наук : 10.02.04 / МГУ. – 1988. – 35 с. 3. Ріпецька О. Ф. Слов'янські елементи в топоніміці Мекленбурга / О. Ріпецька //

Слов'янське мовознавство. – Т. IV. – АН УРСР, Київ. – 1962. – С. 233–249. 4. Ripecka O. Begriffsinhalt und Formativstruktur der toponymischen Wortzeichen (am Material der deutsch-slawischen Oikonymie) / O. Ripecka // Onomastica Slavogermanica, XXI. Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-Historische Klasse. – Bd. 73. – Heft 4. – S. 21–38. 5. Ripecka O. Klassifikationsprinzipien der deutschen Toponymie slawischer Herkunft / O. Ripecka // Germanistische Linguistik. – № 129–130. – Marburg, 1996. – S. 103–110. 6. Ripecka O. Methodisches zur synchronischen Betrachtung der Oikonyme der DDR / O. Ripecka // Onomastica Slavogermanica. – Berlin: Akademie-Verlag, 1974. – S. 91–95.

ПРОБЛЕМЫ ТОПОНИМИКИ В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ ПРОФЕССОРА ОЛЬГИ ФЕОДОСЬЕВНЫ РИПЕЦКОЙ

Татьяна Струк, Алла Паславская

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: alla@mail.lviv.ua*

Проанализированы главные направления исследования топонимики, разработанные известным украинским германистом, доктором филологических наук, профессором Ольгой Феодосьевной Рипецкой.

Ключевые слова: топоним, топонимика, *nomen proprium*, аппелятив, ойконим, ойконимическая система.

THE PROBLEMS OF TOPONYMY IN THE LEGACY OF PROFESSOR OLHA RIPETSKA

Tetyana Struk, Alla Paslavska

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: alla@mail.lviv.ua*

The major guidelines of the research of toponymy which were developed by the famous Ukrainian scholar Professor Olha Ripetska are analyzed in the article.

Keywords: toponym, toponymy, *nomen proprium*, appellative, oikonym, oikonymic system

Стаття надійшла до редколегії
4.01.2012 р.

Статтю прийнято до друку
21.06.2012 р.